

Айгыл баатыр эр Манаас дойдугар

(Салгыыта, иннин хаһыат 45-с
нүөмэригэр көр)

Улуттук библиэтиэкэ далбар хотуна

Улуттук — ол аата, национальнай диэн. Онон даһаны библиэтиэкэ аата, статуһа уларыйан иһиитигэр кыргыз судаарыстыбатын сайдыыт суола ырылыччы көстөр. Ол курдук, 1934 с. КАССӨ судаарыстыбаннай библиэтиэкэтин быһыытынан тэриллит. 1939 с. Н.Г. Чернышевскай аата ингэриллибит. 1984 с. — В.И. Ленин аата. 1993 сылтан Улуттук библиэтиэкэ буолбут. 2015 с. кыргыз уран суругар улахан сабыдыалы онорбут акын (поэт), драматург, тылбаасчыт Алыкул Осмонов (1915-1950) аатын сүкпүт. Бастаан 1997 с. мэнгэ өйдөбүннүк турбут. Онтон кэмниэ кэнэбэс аата ингэриллибит.

Дириэктэр Жылдыз Кемеловна Бакашова аҕата Кемел Бакашов акын, суруналыыс эбит. Бэйэтэ судаарыстыбаннай сулууспа 1-кы кылаастаах сүбэһитэ, Кыргызстан Публичнай библиэтиэкэлэрин ассоциациятын бэрэсидьиэнэ, Евразия Библиэтиэкэлэрин ассамблеятын бииссэ-бэрэсидьиэнэ, филология билимин дуоктара, профессор. Үлэтин Кыргызстан университетигар тэлэбиэдэннэ уонна араадыыа суруналыстыкатын кафедратыгар үөрэтээччинэн саҕалаабыт. Кыргызты, нууччалы, турокты билэр, англия тылын тылдьыттаах туһанар.

Аныгылыы көрүүлээх, холобур, кыргыз дыхталларыгар, ислам итэҕэллээх атын дойдугар курдук, бүтүннү саба бүрүнэн, туһа баанан танһны төрүкү дүөрэтэ суох диэн санаалаах.

Филология билимин хандыдаата, университетка биһиги куурус кураатарбыт Саргылаана Дмитриевна Егинова (1963-2014) “Образные прилагательные якутского языка” (в сопоставлении с бурятским и киргизскими языками) монографиятын илдээн библиэтиэкэҕэ диэн бэлэктээбиппэр олус үөрдэ, хаһы даһаны аҕалытын буоллар диэтэ. Кыргыз үөрэхтээхтэрин өттүттэн итинник чинчийэр үлэлэргэ кэрэхсэбил баар эбит.

Үһөммүтүгэр “Айтматов ааламы = Вселенная Айтматова” диэн бэйэтэ билим эрдээктэрин быһыытынан бэлэмнэспит, онгорсубут суруйааччы олобун-үлэтин көрдөрөр энциклопедиятын бэлэктээн үөртэ.

Улуттук библиэтиэкэҕэ “Саха уран суругун, айымньытын киинин” онгорор санаалаах уонна оннук “Кыргыз уран суругун, айымньытын киинэ” СӨ Национальнай библиэтиэкэтигэр тэриллиэн баҕарар.

“Дьулуруйар Ньургун Боотур” уонна “Манаас”

КӨ Бэрэсидьиэнэ Алмазбек Атамбаев эрдэ ахтылыбыт ыстатыйатыгар М.К. Аммосов туһунан манһк эмиз этэр: “Он с большой любовью и заботой отнёсся к сохранению и пропаганде великого кыргызского эпоса «Манас»” (С.4).

Ону сэргэ ити “М.К. Аммосов. Кыргызский период деятельности” кинигэҕэ “Айкөл Манас баяны” пуонда бас салайааччыта, суруйааччы, драматург Бактыбек Максүтов ««Манас» эпосуна жан тарткан жетекчи» (««Манас» эпос кутун харыстаабыт салайааччы») диэн суруйуута баар. Итиэннэ — СӨ Ил Түмэнин бэрэсэдээтэлэ, Дойдулар икки ардыларынааҕы “Аан дойду норуоттарын эпостара” ассоциация бииссэ-бэрэсидьиэнэ А.Н. Жирков “Судьба великого «Манаса» и Максим Аммосов” суруйуута.

Александр Николаевич манһк суруйар: “В период, когда М.К. Аммосов работал I секретарем ЦК Коммунистической партии (большевиков) Киргизии, идеологической битва вокруг “Манаса” проходила свою самую жестокую стадию. Вопрос, в сущности, был один: издавать «Манас» или не издавать его. Издавать — значит признать, донести до людей, сделать это сокровище достоянием народов, не издавать — значит не признавать или же признать его глубоко вредным для народа и закрыть, замолчать «Манас». Часто противников «Манаса» бывало больше, чем его сторонников. И те, кто выступал за издание «Манаса» в его возможно полном изложении, объявлялись носителями враждебной для народа идеи, с характерными для 30-х годов последствиями. Наиболее распространённым и смертельно опасным для сторонников «Манаса» приговором было обвинение в пантюризме и буржуазном национализме. /.../ Создал и сохранив «Манас», кыргызы воссоздали и сохранили себя, обессмертили своё имя. И сын немногочисленного северного народа саха, взращённый на

Шаршеналы байкены кытта.

поэтике героического эпоса родного народа — олонхо, ловил связующую нить и высокую судьбу этих творений — Олонхо и «Манаса» — способных освятить, обессмертить имя своих создателей, и сделал всё, что он мог сделать для того, чтобы «Манас» пришёл к людям” (С.91, С.93).

Аныгы кэмнэ М.К. Аммосов итинник үтө дьулура салганан, 2014 с. Арасыйыа ЮНЕСКО дьыалаларыгар хамыһыйата, КӨ ЮНЕСКО дьыалаларыгар национальнай хамыһыйата, Дойдулар икки ардыларынааҕы “Аан дойду норуоттарын эпостара” ассоциация (КӨ), Олонхо 10 сылын (2006-2015 с.) бэлэмнээн ытыгыга СӨ национальнай тэрийэр кэммитиэтэ уонна М.К. Аммосов аатынан ХИФУ холбоһуктаах тэрээһиннэринэн “Манаас (Кыргыз баатырдыы эпоһа)” диэн дьоһуннаах кинигэ А.Н. Жирков хомуйан оноруутунан “Бичик” кинигэ национальнай кыһатыгар бэлэмнээн 1000 ахсаанынан тахсыбыта. Онон Саякбай Каралаев, Сагынбай Орозбаков уо.д.а. манаасчыттар айымньыларыгар олобуран Бексултан Жакиев кылгатын оноруутун бэйэтэ нууччалы тылбаастаабыта уонна ол сахалы тылбааһын икки холобура кирибиттэрэ. Бастакытын Т.И. Петрова уонна мин кытыһан тылбаастаабыппыт, иккиһин Т.С. Кириллин.

Бу кинигэ иһин С.А. Новгородов аатынан “Бичик” кинигэ национальнай кыһата 2015 с. Арасыйыа кинигэ таһарааччыларын ассоциациятын “2014 сыл чулуу кинигэлэрэ” диэн күрэхтэһиитигэр “Култууралар алтыһыларыгар үтөлөөх чулуу кинигэ” диэн тосхолго бастын буолбута.

Оттон кыргызтар ити 2014 с. “Дьулуруйар Ньургун Боотуру” Бишкеккэ “Турар” диэн бөдөн кыһаларыгар бэчээттээн 1000 ахсаанынан таһарбытара. Кыргызты тылбааһын Владимир Державин нууччалы тылбааһыгар олобуран кыргыз бөдөн суруйааччыта, КӨ култууратын үтөлөөх үлэһит Шаршеналы Абдылдаев онорбута.

Бишкеккэ тийэ сылдыан, Шаршеналы байкены (аҕа саастаах дьону итинник “байке” диллэр) көрсөбүтүгэр быйылгы “Күрүлгэн” сурунаал 5-с нүөмэрин илдээн туттарбыппар олус үөрдэ. Онон кини сэхэни “Дьүүктэ уугулар тахсыбыт арыы оҕото” диэн аатынан тылбаастаабытым бэчээттэммитэ. Дьикти айымньы. Литератураҕа соцреализм ньымата өрөгөйдөөн турар кэмигэр суруллубут. Ол гынан баран, этэргэ дылы, “партия салайар оруола” көстүбэт, ол онугар биер кыра айыл (айл) уола Шумкалпак дьылҕатын нөһүө киһи уйулҕата, кини кутун-сүрүн хамсааһына, Айылҕаны кытта ситимэ бэрт мындырдык арыллар. Кэпсэтиигэ билбиппинэн, оччолорго Шаршеналы байке ити сэхэни иһин балайда сэмэни-сунһаны истибит, оттон сэхэне быһыллан-отулан тахсыбыт.

Шаршеналы байке: “Тылбаастыырга сөбүлөнөн бараммын олонхоҕо бэрт өр кэм кыайан чугаһаабакка, кирибэккэ сылдыбытым”, — диэн кэпсиэр. Тэрийээччилэр ыйыттаһарына үлэ күүскэ бара турар диер эбит. Санаата буолбакка, иэйиитэ кирибэккэ “тылбаастыа суохпун дуу...” диэн саараан ылбыт. Онтон эмискэ төлө биэрбит. Онтун: “Хайдах эрэ, миэхэ Ньургун Баатыр (кыргызтар бу тылы аакыйдаан саҕараллар) кута-сүрө кириэргэ дылы гыммыта”, — диэн этэр. Дьэ, уонна аһырын-утуйарын, кырдыаҕас киһи, олбу дьарбатын барытын умнан туран үлүһүйэн үлэлээн бэрт кылгас кэм иһигэр тылбаастаан кэбиспит. “Бу тылбаас миэхэ эдэрдии эрчими

биэрдэ!” — диэн күлэ-үөрэ кэпсиэр сэттэ уон тохсу хаарыгар сылдыар Шаршеналы байке.

Үһүс, барыам иннинэҕи көрсүһүүбүтүгэр: “Биһиэхэ, «Манааһы» тылбаастаабыт, тахсытыгар үлэлээбит, тэрийбит, ону аахпыт саха дьонугар, эмиз Айгыл баатыр Эр Манаас кутун-сүрүн сорбото кирирдэ, олохсуйда”, — диэбиппин добор суруйааччыларын кытта уруйдуу-айхаллы иһиттилэр.

Шаршеналы байке Манаас туһунан номох уонна олонхо бэйэ-бэйэлэригэр олус маарынаһалларын этэр, элбэх ханылары холобурдуур — ол барыта бэйэтэ биер туспа суруйуу.

Кэнэбэс ол туһунан саха да, кыргыз да чинчийээччилэрэ диригинник үөрэтэн суруйуохтара турдаҕа.

Чынгыз Айтматов уонна Саха сирэ

П.А. Ойуунускай аатынан Саха тыйаатыра бу ааспыт алтынныга Бишкеккэ ыалдьыттаата. Онтон салгыы “Саха тыйаатырын номохторо” диэн ааттаммыт ити айар айан Казахстанынан уонна Арасыйыа Татарстанынан, Башкортостанынан, Москубанан өрө күүрээнтээхтик барда. Иккис курдук, ити айан Саха сиригэр тыйаатыр үөскээбитэ 110 сылыгар ананна.

Саха тыйаатыра кыргыз улуу суруйааччыта Чынгыз Айтматов айымньытын нөһүө Кыргызстаны кытта ыкса ситимнээх. Ол курдук, кини “Материнское поле” айымньытын 1965 с. турбут «Ийэ сир» испэктээкил аны даһаны оонньонон. Аан бастаан РСФСР уонна САССӨ үтөлөөх артыһа, режиссёр Федот Потапов туруорбута. Кэлин 2004 с. режиссёр Василий Фомин сөргүппүтэ.

Оттон Андрей Борисов туруорбут “Хаарыан хампа күөх кытылым” испэктээкилэ Саха тыйаатырын дойдугар икки ардыларынааҕы таһымна таһарбыта. Биллэрин курдук, ити испэктээкил Чынгыз Айтматов “Пегий пёс, бегущий краем моря” сэхэнигэр олобурута. Тылбааһын И.А. Дмитриев-Сизэн Чолбодук онорбута.

Чынгыз Айтматов — син биер Ысык Көл (Ыссык-Куль), Ала Тоо курдук, “Манаас” курдук Кыргызстан ытык өйдөбүллэриттэн биердээтэр.

Бишкек кытылыгыгар Чоҥ Арык диэн айылга “Ала Арча” диэн резиденция атыгар суруйааччы түмэл дьийэтэ баар эбит. 2014 с. Чынгыз Айтматов төрөөбүт ахсынны 12 күнүгэр үөрүүлээхтик арыллыбыт.

Онон тийэ сырыттыбыт. Хатыылаах турар эбит. Ол эрэри, кийиитэ арыан киллэртээн көрдөрдө.

Түмэлгэ саха чороонун көрөн үөрдүбүт. Биллиилээх режиссёрбут, култуура миниистиринэн өр үлэлээбит Андрей Борисов тийэ сылдыан бэлэктээбит диэти-лэр. Ону кытта академик Афанасий Осипов “Манаас чочумааһа” диэн харытыната эркингэ ыйанан турар. Харытынаҕа дьүһүйүлүбүт Манаас — хайа аата, Талас сиригэр баар Ала Тоо биер чочумааһа. Итиэннэ бөдөн алмааска “Чынгыз Айтматов” диэн аат ингэриллибитин биэргэтэр АЛРОСА хампаанһа туоһута баар. Итинник дьаһалы А.Н. Жирков көүлээбит.

Аны туран, үлэлиир хоһугар кини кинигэлэрэ, айымньыларын тылбаастара сааһыланан тураллар. Барыта аан дойду 176 тылыгар тылбаастаммыт. Онон, ол кинигэлэр быыстарыгар сахалы тылбаас эмиз баар буолуохтаах. Аан бастакы тылбаас — “Тэбиэн хараҕа” — 1966 с. тахсыбыт. Сэхэниэр. “Джамиляны” — П.Афанасьев тылбаастаабыт, “Тэбиэн хараһын” — В.Гольдеров, “Маннайгы учууталы” — Н.Кондаков, “Төрөөбүт ийэ хонуу” — С.Саввин. Кэлинги тылбаас былырын тахсыбыта. Ол “Хаарыан кытылым” кинигэҕэ “Пегий пёс, бегущий краем моря” сэхэни нууччалы ийэ бэйэтэ, “Муора кытылынан сүүрэр Эриэн ыт” диэн А.Н. Жирков тылбааһа, “Хаарыан хампа күөх кытылым” диэн И.А. Дмитриев-Сизэн Чолбодук тылбааһыгар А.С. Борисов инсценировката кирибиттэр. Кинигэни А.Н. Жирков хомуйан онорбут.

Кенеш Жусуповы, Акбар Рыскуловы кытта.

Аан дойду киэн, киһи аймах элбэх даҕаны, дьон олобун суола хардарсара, дьылҕата хатыс кэриэтэ биир утахха хатыллара, дьэ, дыктик.

Ол курдук, Чынгыз Айтматовка, тутуу-хабыы сылларыгар суорума суолламмыт аҕатыттан сылт-ан, сахалары кытары сыһыаны күлүктүүр хом санаа баара дииллэр. Аҕата — очотообуга партия обкомун сэкирэтээрэ Төрөккул Айтматов — тутуллубутгар, онтон ытыллыбытыгар М.К. Аммосову күтүрүү саныыр эбит. Ону, суруйааччы 60 сааһын өрөгөйүгэр 1988 с. Кыргызтанга тийэ сылдьан, Амма Аччыгыйаалаах быһаарбыттар, М.К. Аммосов кини аҕатын көмүскүү, харыстыы сатаабытын туһунан сиһилии кэпсээбиттэр. Ол кэннэ Айтматов ордук ирэн-хорон кэпсэппитэ уонна очотообуга саҕардыы (1986 с.) ССӨС Судаарыстыбаннай бириэмийэтин тутан өрөгөйдүү сылдьар Андрей Борисовка туһайан, алгыс курдук: «Албан ааты, син эмиэ алдырхайы кэриэтэ, уйуллуох тустаах», — диэн бэрт бэлиэ тыллары эппитэ үһү.

Саха уонна кыргыз киинэлэрэ

Суруйуум саҕаланыытыгар Кыргызстан Кинематографистарын сойууһун салайааччыта Таалайбек Кулмендеев улаханник көмөлөстө диэн ахтан аһарбытым.

Онон, кини үлэтигэр таарыйан ааһар сорукаах буолан, Киинэ дьиэтигэр сылдьан хааллыбыт. Бу дьиэ эмиэ Чынгыз Айтматов кытта ситимнээх эбит. Кини 1960-1986 сылларга өрөспүүбүлүкэ киинэ устааччыларын сойууһун салайбыт, киинэҕэ драматург быһыытын холломмут. Кини онгорбут киинэлэрэ киэнник биллибиттэр.

Кыргыз киинэтэ бэйэтин утумун 1942 сыллаахтан саҕалыыр, оттон “Киргизфильм” диэн аат бастаан 1961 с. баар буолбут. Онон кыргыз киинэтэ, биһиэнигэр холоотоххо, биллэ сайдыбыта өйдөнөр. Ол да иһин буоллаҕа, Жогорку Кенеш депутата, киинэ режиссёра, “Айтыш” уопастыбаннай пуонда, “Калемгер” литературнай кулууп, “Айтыш Фильм” төрүттээччилэрэ Садык Шер-Нияз: “Эһиги билингни киинэҕит, тыйаатыргытыгар холоотоххо, бэйэтин оннун, сирэйин ситэ була илик, дьэ сайдан эрэр, биһиги онно көмөлөһөбүт, холобуур, фестивалларга саха киинэтэ кыттыгытын утумнаахтык өйүүбүт, ол барыта ытыктабыллаах Александр Николаевич Жирков курдук дьонноох буолангыт”, — диир.

Ону таһынан саха киинэтин прокатын тэрийии кыаллыан сөп, кыргызтыы саҕардытын эрэ онгоруу суолун тобулларбыт дииллэр. Холобуур, режиссёр Алексей Амбросьев уонна Яна Байгожаева салайар “Тэтим” айар холбоһуга устубут “Муммуттар” киинэлэрин сэнгээрэллэр.

Кыргызтар аны сайын биһиэхэ бэйэлэрин киинэлэрин көрдөрүүхтэрэ.

Спорт эйгэтигэр ситимнэр

Бу сырыбыт туһунан суруйбутум кэннэ биир киһи спорка ситими эмиэ ахтаар диэтэ.

Чэхчы, спорт өттүгэр ситим баар бөбө буоллаҕа. Ол туһунан аҕыһах тыл.

Бастатан, Мария Джумабаевна Пинигина (Кулчунова). Сүүрүүк. Сеул Олимпиадатын кыайылылааҕа, Рим (үрүҥ көмүс), Хельсинки (чан) Олимпиадаларын призёрдара. Албан аатырбыт Павел Пинигиммит кэргэнэ.

Аны, ааспыт Олимпиадаҕа Аяаал Лазаревпытын Кыргызстанга уонна Саха сиригэр тыыммакка да кэтэ-этибит. Киниэхэ аны да эрэнэбит.

Бу ааспыт сайын Чолпон Ата куоракка иккис төгүлүн ытыллыбыт Көс омуктар аан дойдутаабы күрэхтэһиллэригэр мас тардыһыбыт таяк тартышуу (тайах маһы тардыһы) диэнинэн кириэн кэрэхсэбили үөскөттө. Мадьыныларбыт онно тийэн Сахабыт сирин ааттаттылар. Таяк тартышуу сахалыы “чэ!” диэн саҕаланар. Федерациялаахтар. Бэл, биридэ кыргыз мадьынылара саха диаспоратын салайааччытын биир тэрээһиннэригэр үҥкүү тылын таһаарар оһуохайдытта бул диэн көрдөспүттэр. Оннук киһи суох буолан биэрбит. Оноуа тылын суруйан кулун, бэйэбит этэр киһи булабыт диэн сөхтөрбүттэр.

Итиэннэ “Азия оҕолоро” оонньуубутугар Кыргызстан хамаандата мэлдьи тэрээһиннээхтик кыттар. Атын да ситимнэр бааллара чэхчы.

Айар-суруйар эйгэ

“Ала Тоо”, “Жетиген” сурунааллар эрдээксийэлэрин, “Новая литература Кыргызстана-Кыргызтандын жаңы адабияты” электроннай библиотэикэ үлэтин, суруйааччылары кытта билсэн кэлибит.

Уонча сыллаабыта холботолооннор, билигин КӨ Суруйааччыларын национальнай сойууна диэн биир тэрилтэ баар эбит. Салайааччыта — норуодунай суруйааччы, Казахстанга КӨ толору итэҕэллээх илчигинэн (посолунан) үлэлээбит Акбар Рыскулов. Кини: “Хайдах эрэ, бэйэбит өй-санаа өтүгүнэн ситтибит быһылылааҕа, арҕам-тарҕам сылдьар сатамматын өйдөөтөхпүт, күүспүтүн холбообуппуг олус үчүгэй”, — диир. Сойууска барыта 650-ча суруйааччы баар эбит. Хааһынаыттан үбү көрүү кэмчи.

“Ала Тоо” — кыргыз суруйааччыларын сурунаала. Тахсар ахсаана — 2 тыһ. Тыла — кыргызтыы. Күүстээх өйбүлү “Турар” кинигэ кыһата онгорор. Бас дьаһабыла КӨ норуодунай суруйааччыта, Токтогул аатынан судаарыстыбаннай бириэмийэ лауреата Кенеш Жусупов. Кини аны сайынга диэри “Ала Тоо” сурунаал биир нүмэрин олоччу саха литературатыгар биэриэх буолан үөртэ. Акбар Рыскуловтыын ол анал нүмэр аан тылын Кыргызстаны кытта сыһыанга элбэх үлэни ытар ытыктабыллаах Александр Николаевич Жирков суруйара буоллар диэн баҕа санааларын эттилэр.

Манна диэн эттэххэ, бу сэтінньи 21 күнүгэр Ил Түмэн

“Жетиген” сурунаал эрдээксийэтигэр. Б. Чотурова, А.М. Жумашев.

бэрэссэдээтэлэ А.Н. Жирков салайан ыппыт мунньаҕар “Ала Тоо” сурунаалга кириирэхтээх айымньылары талыы, сүүмэрдээһин үлэтэ “Саха сирин суруйааччылары” ассоциация бэрэссэдээтэлигэр О.Г. Сидоровака сүктэрилиннэ.

Аны туран, иккис көрсүһүүбүт иннинэ соһуччу нүмэрбэр кэлэннэр аккалпак уонна чапаан кэтэрдэн долгуттулар. Төлөпүннээн тырылаппыттарыгар Шаршеналы байке тийэн кэллэ. Онон, туох да истинг көрсүһүү буолбута — хайдах эрэр, бэйэм суруйааччы убайдарым күө-дьаа кэпсэтэллэрин санаан кэлбитим.

“Жетиген” — элбэх эйгэни хабар өгнөөх сурунаал. 15 тыһ. ахсаанынан тахсар. Бэйэтин бэйэтэ үбүлэнэр. Быйыл тахсыбыта биэс сылын киэнник бэлиэтээбиттэр. Бастаан, бас дьаһабылы солбуйааччы, суруйааччы, КӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ Бактыгүл Чотуровалыын библиотэикэҕэ билсибиппит. Онтон кэлин эрдээксийэҕэ тийэ сырыттым, бас дьаһабыл Абдиламит Жумашевтыын кэпсэттим. Саха сирин, саха дьонун олус кэрэхсииллэр. Кэпсэтибитин сурунаалларыгар таһаарыах буоллулар. Жетиген диэн сэттэ сулустаах Улахан Араҕаһы этэллэр. Сыл түмүгүнэн итинник ааттаах, ис кирибэх оһоһуулаах чанг эмэгэти ситиһиллээх дьонго, тэрилтэлэргэ туттарар үгэстээхтэр эбит.

“Новая литература Кыргызстана-Кыргызтандын жаңы адабияты” салайааччыта Олег Бондаренколыын кэпсэтибит. Ити электроннай библиотэикэҕэ мин икким суруйуум кирибит. Онон билсибиппит. Кыргызтыы билбэт эбит. Нуучча тылын таһынан, төрөөбүт мовабын эрэ билэбин диир. Ону кини: “Ити — улахан итэҕэһим, атын тылларга, холобуур, француз, инглиш тылларыгар эмиэ сыстыбатахпынан эрэ алыгынынабын”, — диэн сонньуа этэр. Кыргызстанга олорбуга ырааппыт. 1990-с сыллартан. Нуучча тыллаах эйгэҕэ сыһыан үчүгэй, ити өттүгэр үрдүк салалта мындыр бэлиитикэни ыытар диир. Чэхчы, нуучча тылыгар, эйгэтигэр уонна Арасыйыаҕа болбомто, тирэни күүстээх эбит.

Ити эргин өрөспүүбүлүкэлэргэ элбэхтик сылдьар үһү. Литератураҕа, философияҕа сыһыаннаах түһүлгэлэргэ. Орто Азияга ордук Туркменистанга дойду үрдүк салалтатын өттүтэн айар-суруйар эйгэҕэ күүстээх болбомто, өйбүл баарын кэпсиир. Электроннай библиотэикэ үлэтин ордук эдэрч суруйааччылар өйүүллэр, саастаах өттө айымньыларын биэрэртэн туттуналлар диир. Билигин кумаабы кинигэни аабы мөлтөөтө, тахсытын судаарыстыба үбүлээбэт, кинигэбит тахсар ахсаана 300 эгин эрэ буолар диэн этэр. Чэхчы, сорох кинигэ маҕаһына сабыллыбыт, бааллара бэрт куйа дьыбэҕэ симиллэн тураллар.

Тылбаас туһунан

Кыргыз суруйааччыларын айымньылары сахалыы тылбаастаммыт хомуурунньуга “Бичиккэ” оһоһулан аны сайын тахсыаҕа.

Дойдулар уонна омуктар добордуу сыһыаннарын сайыннарыыга туһуланар ити үлэни СӨ Ил Түмэнин бэрэссэдээтэлэ А.Н. Жирков салайар.

Итинник курдук хомуурунньук 1967 с. тахсан турар. Ол эбэтэр эһиил ити кинигэ тахсыбыта 50 сыла буолар. Хомуйан онгорооччута уонна эрдээктэрэ Иван Егорович Федосеев-Доосо. Аата “Ала Хайа сарыала” диэн. Барыта кыргыз 35 суруйааччытын 91 айымньыта тылбаастанан кирибит (74 хоһоон уонна 17 кэпсээн). Ону сэргэ кыргыз фольклорун икки айымньыта. Тылбааска ити кэмнэ норуодунай поэт Эллэйтэн, норуодунай суруйааччы Амма Аччыгыйыттан саҕалаан барыта 33 саха суруйааччыта үлэлээбит.

Онно хоруй быһыытын кыргызтар саха суруйааччыларын тылбаастаан “Якут кайрыктары” диэн кинигэни 1968 с. таһаарыттар. Онон бу суруйа олон ааҕан көрбүтүм, Өксөкүлээх Өлөксөйтөн саҕалаан, 40 суруйааччы кирибит!

Оттон 2017 сылга тахсыахтаах хомуурунньукка эмиэ кыргыз 40 суруйааччыта кириирэхтээх. Бу олус сөптөөх ахсаан таба тутуллубут. Тоҕо диэтэххэ, кыргызтарга ити — ытык ахсаан. КӨ Бэрэсидьиэнин аппараатын салайааччы солбуйааччыта Мира Аскеровна Карыбаеваны кытта көрсүһүүгэ “тобо түөрт уон?” диэн ыйыппыттар. Онон “Ити Манаас чоро баатырдарын ахсааныттан төрүөттээх” диэн быһаарыны олус кэрэхсии истибиттэрэ.

Бишкеккэ сырыы түмүгүнэн ааптардары бэйэлэрин уонна билигин суох суруйааччыларга дьоннорун кытта лицензионнай сөбүлэнг түһэрсиллиннэ. Ити сөбүлэнг “Бичик” айымньылары бэчээттиригэр көңүл биэрэр аналлаах.

Тылбааска үлэни сылдьаллар (испиһэккэ кирибит кэриксэлэринэн): Альбина Борисова, Елизавета Мигалкина, Зинаида Архипова, Наталья Михалёва-Сайа,

Гаврил Андросов, Данил Макеев, Рустам Каженкин-Арчы Уола, Саргылана Фёдорова, Мария Алексеева (Решетникова), Павел Неустров, Саргылана Гольдерова-Саргы Куо, Аита Шапошникова, Яна Байгожаева, Николай Рыкунов, Александра Попова-Долгуура, Афанасий Гуринов-Арчылан, Акулина Васильева, Валерий Луковцев, Дмитрий Наумов. Бу үлэҕэ атын суруйааччылар эбии кыттыһахтара.

Улуу Жусуп Баласагын

Түүрк улуу суруйааччыта Юсуф Баласагунын кыргызтыы итинник ааттыыллар. Кини Баласагун диэн сиргэ төрөөбүт. Билигин оннук түбэ суох. Кыргызстан Токмак диэн куоратын таһыгар баар буола сылдьыбыт.

Быйыл ТЮРКСОЙ биллэриитинэн, тэрээһининэн түүрк тыллаах дойдучуларга, Арасыйыа өрөспүүбүлүкэлэригэр кини төрөөбүтэ уон үйэ буолбутун киэнг далааһыннаахтык бэлиэтээтилэр.

Университетка үөрэнэ сырыттаһына профессор Н.К. Антонов “Кутадгу Билиг” (сахалыы “Кут биэрэр Билии” диэххэ сөп) туһунан сөгө-махтайа кэпсиир буолара. Ити улуу айымньыны сахалыы тылбаастыыр туһунан этэрэ.

Ону санаан, бу ааспыт саас ол уон үйэ анаараа өттүгэр тойон-түһүмэт дьонго туһуланан суруллубут улуу поэма биир түһүмэтин нуучча тылын нөнгү тылбаастаабытым. Интэриниэккэ уйгурдуутун уонна кыргызтыын көрдүү сатаабытым, хоһоон киэбин-кээмэин көрөөрү — булбатабым.

Онон бу Кыргызстанга сырыыбытыгар М.А. Карыбаеваны кытта көрсүһүүбүтүгэр кыргызтыы “Куттуу Билими” бэлэх биэрэн соһута үөртэ.

Онон, бу суруйуубун ол тылбаастаабыт “Тыл-өс үтүөтүн уонна туһатын туһунан” диэн быһа тардыыбын түмүктүүм. Дынгэр, Кыргызстан олобун дьаһабын, уруккутун-билингитин, дьонун-сэргэтин, сизирин-майгытын, кэрэ айылҕатын, о.д.а. туһунан төһөнү бабарар суруйуохха сөп. Санааны түмэ тардан кылгастык эттэххэ, бүгүнгү Кыргызстан сайдыы суолун аартыгар биэтик тахсыбыт дойду диэн көрдүм. “Манаас” аэропорттан тахсар, атын да суоллара ону бигэргэтэрдии сып-сырылас айаннаах буолбуттар. Кырдыаҕас суруйааччылар: “Хайа ыккардыгар бу манна дьыэ тутулан хаалбытай?!” — диэн соһуйа, астына санга аллайаллар.

*Тыл-өс — үөрэҕи-билими күөртээчи,
тыл-өс — килбиэни киһиэхэ биэрээчи.
Тыл-өс киһини айхаллыыр, аатырдар
уонна буруйдуур, төбөтүн лэкээрдэр.
Тыл-өс — аартыкка сытааччы адырҕа,
дубук туттуобун — бүтүнүү уубооҕа!
Туустаах тумсулаах таҕсырыын, тулуйан,
мэлдьи эн иһит, дьэ ордук болбойон:
“Тылга тийһэрим оһуурун биллэбим —
тыыннаах хаалары эт тылбын быстыабым!”
Тылгын тэһинниэн — этэҕнэҕэ сылдыабын,
тылгын кыатаныан — чөл тиистээх хаалыабын!
Өйү ингэрбит Тангара эн өскөр —
баскын харыстаа, тойон буол эн тылгар!
Дьылҕаҕа амарах буолуобун саныыгын —
быртах тыллартан харыстаа эн тылгын!
Өйдөөн саҕары өттомноох аатырар,
хойгур, уска тыл — баһа суох хаалларар.
Кыһыл тылынан кыырбыттан туһа суох,
аах-маах балкыйы — хаһан да бэрдэ суох.
Куолу кэмчитэ хаһан да хайҕаллаах,
элбэх лабанҕа биир тыла суолталаах.
Таба саҕары тойон-хаан онгоруу,
оттон хоһу тыл хоолдуккун тоһуто.
Мээнэ чоргуйуон — хонг мэйии аатырыан,
адыас ньимийинэн — былдыры дэтиэбин.
Онон ортотун тутуһар куолута,
нэмнээн саҕары — эр бэрдин майгыта.
Тылгын кыатаныан — төбөҕүн харыстыан,
уһун тыланыан — кылгастык олоруон.
Тыл-өс өһөрүү, өрө да көтүтүү —
онно маһанар, үөхсэр да дьэ көстүү.
Өйдөөн туттубут хас тылын балайга
көрөр харах-көс кэриэтэ буолуоҕа!
Билбэт балайа — өйдөөн кээс, дьыҥкэ суол,
һүкэн, билиинэн бүдүүлээн көрөр буол!
Төрүүр өлүөхтээх, олох да бэрт кылгас,
оттон үтүү тыл — үйэлэргэ ытык кэс.
Киһи эр хаан аатырар иккинэн:
үтүү тылынан, килбиэннээх суолунан.
Эппит өлүөҕэ — тыллара тыыннаахтар,
онно бэйэтэ бу баарды ахтыллар.
Өспөт олобу олоруон санааччы
тыла, дьайыта кэскиллээх буолааччы.
Тылы хайҕаатым, омнуолаан да ыллым,
ону кыһанан болбой дуу диэн этиэм.
Син биир барыта өйдөмөт, түөһүмэ,
арай суолталаах биир тылгын кистээмэ!
Уолбар дьэ амалыдым аман өспүн,
киһи ол онтум ис дынгин өйдүүөхтүн.
Эттим эйиэхэ анааммын, уоланыам,
сүбэм-соргум диэн дьыҥсыйдым, уоланыам!
Өйдөө, урун да, кыһыл да көмүстэр
тылтан күндү баай хаһан да буолбаттар.
Көмүс барыаҕа, сийк буолан уостуоҕа,
оттон сүбэттэн баһаам баай кэлиэҕэ.
Киһи тылы кэриэс ылар аналлаах,
киһи ол онон байар үрдүк дьоллоох.
Хааскын, оо, мындыр, түрдэтэ көрүмэ,
эттим этиэхпин, эн миигин баалаама.*